Przywództwo partyjne w państwach postkomunistycznych,
red. Maciej Hartliński, Instytut Nauk Politycznych Uniwersytetu
Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, Olsztyn 2015, ss. 297

*Beata Kosowska-Gąstoł**

Opracowanie dobrze wpisuje się w dynamicznie rozwijające się w ostatnich latach w Polsce badania nad przywództwem politycznym, czego rezultatem są zarówno opracowania o charakterze teoretycznym, jak i prace poświęcone egzemplifikacji poszczególnych rodzajów przywództwa. Wśród pierwszych warto wspomnieć przede wszystkim prace napisane lub redagowane przez: Tadeusza Bodio (2001), Macieja Hartlińskiego (2012, 2013), Agnieszki Kasińskiej-Metryki (2011, 2012), Jerzego Sielskiego (2013, 2008), Jerzego J. Wiątra (2008) oraz Przemysława Żukiewicza (2011, 2012). W drugiej grupie należy umieścić zwłaszcza książkę Przemysława Żukiewicza dotyczącą przywództwa prezydenckiego w państwach Europy Środkowej i Wschodniej (Żukiewicz, 2013), opracowa-

nie Macieja Hartlińskiego na temat przywództwa partyjnego w Polsce (Hartliński, 2011), w pewnym zakresie także pracę zbiorową pod redakcją Andrzeja K. Piaseckiego poświęconą różnym aspektom funkcjonowania przywódców społecznych (Piasecki, 2013). Recenzowana książka stanowi rozszerzenie obszaru badań nad przywództwem partyjnym – prowadzonych wcześniej przez redaktora tomu Macieja Hartlińskiego – na wybrane państwa Europy Środkowo-Wschodniej, przyczyniając się do uzupełnienia pewnej luki w literaturze o przywództwie.

Badacze postawili sobie za cel przybliżenie wiedzy o przywództwie partyjnym w 10 państwach postkomunistycznych, analizując te ugrupowania, które posiadały reprezentację parlamentarną w swoich państwach w drugiej połowie 2014 roku. W efekcie w badaniach uwzględniono 57 partii oraz 149 liderów partyjnych. Poza

* Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, Wydział Studiów Międzynarodowych i Politycznych.

rozdziałem wprowadzającym oraz podsumowującym, pozostałe rozdziały poświęcone zostały przywództwu partyjnemu w poszczególnych państwach: Albanii, Chorwacji, Czechach, Litwie, Mołdawii, Polsce, Serbii, Słowacji, Ukrainie i Węgrzech. Pewien niedosyt budzą kwestie związane z uzasadnieniem doboru próby do badań. W książce zwrócono wprawdzie uwagę, że wspólną cechą analizowanych państw jest ich bliskość geograficzna i doświadczenia historyczne z komunizmem. W tym kontekście na pochwałę zasługują niewątpliwie zestawienia, w których dokonano porównania badanych państw pod względem: poziomu rozwoju demokracji, indeksu transformacji czy indeksu efektywności rządu. Niejasne pozostaje jednak wciąż, dlaczego wybrano właśnie te państwa, pomijając np. Bułgarię, Rumunię, Słowenię czy inne państwa postkomunistyczne.

Wysoko ocenić należy fakt, że wszystkie rozdziały napisane zostały według tego samego schematu, co ułatwia poruszanie się po opracowaniu w poszukiwaniu potrzebnych informacji. W każdym rozdziale przedstawiono ewolucję i obecny kształt systemu partyjnego, dokonano ogólnej charakterystyki analizowanych partii oraz formalnych uwarunkowań przywództwa partyjnego, opierając się przy tym głównie na statutach partyjnych. Na końcu rozdziału zawsze przybliżono sylwetki dotychczasowych przywódców omawianych partii, przedstawiono także wnioski. Odnosząc się do struktury rozdziałów, warto zwrócić uwagę na kilka ogólnych kwestii. Z jed-

nej strony bardzo trafnym pomysłem było umieszczenie dociekań o przywództwie partyjnym w szerszym kontekście transformacji politycznej i ukazanie ich na tle przemian będących w tym okresie udziałem partii politycznych i systemów partyjnych. Zabieg ten pozwala nie tylko na lepsze zrozumienie rozważań o przywództwie, ale także na zapoznanie się z przemianami zachodzącymi w systemach partyjnych analizowanych państw, przez co książka może zainteresować nie tylko badaczy przywództwa, ale także systemów partyjnych oraz transformacji politycznej. Z drugiej jednak strony, starania, jakie włożono w obszerne nakreślenie tła oraz przedstawienie sylwetek przywódców, sprawiły, że w niektórych rozdziałach na drugi plan przeszły kwestie samego przywództwa, jego typologizacji czy stylów, a ich Autorzy wydają się utożsamiać przywództwo z osobą przywódcy, pomijając jego relacje ze zwolennikami czy pozycję wewnątrz struktur partyjnych, którymi kieruje.

Stawiając w centrum badań lidera partii i opierając się głównie na formalnych uwarunkowaniach, uczyniono ważny krok w badaniach przywództwa partyjnego w państwach postkomunistycznych. Książka pokazuje jednocześnie, jak wiele pozostaje jeszcze do zrobienia, czego Autorzy tomu mają pełną świadomość, wskazując obszary, w których ich zdaniem badania powinny być kontynuowane (s. 296). Pewne uwagi o charakterze komparatystycznym zostały zawarte w ostatnim rozdziale podsumowującym całą pracę, o czym

będzie jeszcze dalej mowa. Niemniej jednak dużą wartość mają także umieszczone w kolejnych rozdziałach ustalenia dotyczące przywództwa partyjnego w poszczególnych państwach.

W rozdziale poświęconym Albanii, autorstwa Przemysława Żukiewicza, zwrócono uwagę, że nawet jeśli można zauważyć postęp na drodze demokratyzacji systemu politycznego, to przywództwo partyjne ma charakter bliższy stylowi autorytarnemu, do czego w dużej mierze przyczynia się ugruntowana bipolarność systemu partyjnego (Partia Demokratyczna Albanii, Partia Socjalistyczna Albanii). Silna polaryzacja sceny politycznej stwarza zapotrzebowanie na wyrazistych przywódców będących uosobieniem postaw prezentowanych przez zwolenników. Liderzy decydują się na oddanie władzy, tylko jeśli są zmuszeni przez zewnętrzne okoliczności. Potwierdzają to badania prowadzone przez albańskich naukowców, którzy władzę przywódców partyjnych określają jako *quasi*-absolutną, a nawet porównują do pozycji albańskiego „pierwszego sekretarza” partii komunistycznej (Jano, 2016). Należy zwrócić uwagę, że rozdział ten różni się od pozostałych. Z jednej strony Autor zawarł w nim interesującą analizę dynamiki zmian systemu partyjnego Albanii, wykorzystując przy tym znane w teorii partii parametry służące do analizy systemów partyjnych (zob. zwłaszcza tabela na s. 5), co niewątpliwie należy uznać za plus omawianego rozdziału, z drugiej – rozbudowana w innych rozdziałach analiza uwarunkowań formalnych tu ogra-

niczona została do minimum, przy czym z uwagi na brak dostępu do statutu Partii Demokratycznej skupiono się głównie na Partii Socjalistycznej.

Z kolei Dominika Mikucka-Wójtowicz – znawczyni problematyki państw pojugosłowiańskich – analizując przywództwo partyjne w Chorwacji, zwróciła uwagę na fakt, że liderzy wyposażeni zostali przez statuty w silne kompetencje, co utrudnia rozwój demokracji wewnątrzpartyjnej i prowadzi do sytuacji, w której osoby niezgadzające się z przywódcami opuszczają partię i zakładają własne ugrupowania rozłamowe. Pozycja liderów wzmacniana jest także przez finansowanie partii z budżetu państwa. Autorka trafnie zauważa, że demokracji wewnątrzpartyjnej nie zwiększyło też wprowadzenie w Chorwackiej Partii Socjaldemokratycznej metody *one member one vote* jako sposobu wyboru lidera. Z jednej strony rozwiązanie to rzeczywiście prowadzi do zwiększenia inkluzywności procesu wyborczego, z drugiej – w praktyce przybiera tu postać parodii w sytuacji, gdy jedyny kandydat otrzymuje poparcie na poziomie 100%, co Autorka określa jako „wybory bez wyboru”. Poddając analizie przywództwo partyjne w innym pojugosłowiańskim państwie – Serbii, Mikucka-Wójtowicz wskazuje na silną personalizację przywództwa oraz wyposażenie liderów w rozległe możliwości wpływania na funkcjonowanie innych organów partii, w tym również ich struktur regionalnych i lokalnych. Nawet jeśli początkowo statuty wyposażały liderów w skromniejsze kompe-

tencje, to wraz z wprowadzanymi do nich zmianami, władza przywódców stopniowo rosła. Oprócz tego nie należały do rzadkości sytuacje, w których liderzy uzurpowali sobie władzę wykraczającą poza przepisy statutowe. Do 2014 roku miało miejsce zjawisko braku alternacji władzy w partiach, co Autorka określa wręcz jako „nieusuwalność ze stanowiska”. Niemniej jednak po ostatnich wyborach z marca 2014 roku zachodzą w tym zakresie pewne zmiany, co wymaga niewątpliwie kontynuowania badań nad przywództwem partyjnym w tym państwie.

Autor rozdziału o przywództwie w czeskich partiach – Michal Kubát, charakter przywództwa powiązał z generacjami, do których partie należą. Wyróżnił przy tym trzy grupy partii. Najstarsze ugrupowania (ČSSD, KSČM, ODS, KDU-ČSL) zaliczone do pierwszej są znacznie lepiej zinstytucjonalizowane od pozostałych, mają względnie rozbudowane struktury oraz bazę członkowską, mniej lub bardziej wyrazistą ideologię, ich liderami są politycy z pewnym doświadczeniem oraz stażem politycznym, a personalizacja władzy nie narusza zasad demokracji wewnątrzpartyjnej. Do trzeciej generacji zaliczono partie najnowsze (ANO 2011 i ÚPD), które charakteryzuje zupełnie odmienny rodzaj przywództwa. Ich liderzy – odpowiednio A. Babiš i T. Okamura – nie byli wcześniej działaczami politycznymi, na fali pewnego zapotrzebowania społecznego związanego z krytyką starych partii stali się założycielami swego rodzaju ruchów, dla których są jedynym „znakiem firmowym”. Mamy tu więc do czynienia z bardzo silną

personalizacją władzy. Partia TOP 09 zaliczona została do drugiej generacji i stanowi kategorię pośrednią pomiędzy wyżej omówionymi. Kubát, posługując się pojęciami z zakresu teorii przywództwa, zauważa, że o ile w partiach trzeciej generacji mamy do czynienia z przywództwem charyzmatycznym, w przypadku TOP 09 należy doszukiwać się raczej przywództwa transformacyjnego.

Miłosza Papla w rozdziale poświęconym Litwie podkreśla, że nadal utrzymuje się tam podział na partie postkomunistyczne i pozostałe, który w pewnym zakresie pokrywa się z podziałem na ludność rosyjsko- oraz litewskojęzyczną. Zwraca uwagę na dwie istotne cechy przywództwa w partiach litewskich. Po pierwsze, o ile po transformacji ustrojowej w końcu XX wieku uwarunkowania formalne i charyzma liderów doprowadziły do stabilizacji litewskiego przywództwa partyjnego, to w XXI wieku mamy do czynienia z brakiem wyrazistych liderów typu A. Brazauskas czy V. Adamkus, co powoduje większą labilność przywództwa. Po drugie, za interesujące uważa przywództwo w Partii Pracy oraz w partii Porządek i Sprawiedliwość, sprawowane odpowiednio przez V. Uspaskich oraz R. Paksasa, którzy przeszli z biznesu do polityki i nie uznają za potrzebne rozdzielanie tych dwóch rodzajów aktywności. Partie, którymi niepodzielnie rządzą, służą im głównie do budowania własnej pozycji. W moim odczuciu przywództwo tych dwóch polityków, podobnie jak czeskich liderów – A. Babiš i T. Okamura,

można próbować wyjaśnić, odnosząc je do znanego z literatury przedmiotu modelu „partii przedsiębiorcy” (Krouwel, 2006), co może być ewentualnie wskazówką do dalszych badań.

Cechą charakterystyczną przywództwa w partiach mołdawskich, które przedstawiła Małgorzata Sikora-Gaca, jest duża lojalność, jaką społeczeństwo mołdawskie wykazuje względem liderów partyjnych. Tylko jedna z pięciu omawianych partii tworzona była w oparciu o ideologię, pozostałe – wokół przywódców oraz doraźnie przyjmowanych programów. Autorka zwróciła uwagę na niedostatki w zakresie kultury politycznej w Mołdawii oraz wpływy rosyjskie. W jej opinii rezultat wyborów zależy w pewnym stopniu od tego, które ugrupowanie jest wspierane przez Rosję. Przykładowo – przesunięcie poparcia od komunistycznej PCRM do socjalistycznej PSRM wpłynęło na spadek poparcia lidera tej pierwszej V. Voronina na rzecz wzmocnienia przywódcy drugiej – I. Dodona, co przyczyniło się do zwycięstwa socjalistów w wyborach parlamentarnych w 2014 roku.

W kolejnym rozdziale, napisanym przez Macieja Hartlińskiego, odnajdujemy rzeczową analizę przywództwa w polskich partiach. Autorowi, który od wielu lat zajmuje się omawianą tematyką, udało się uniknąć przytaczania mało znaczących szczegółów przy jednoczesnym przedstawieniu wszystkich ważnych zagadnień. Biorąc pod uwagę zamiany zachodzące w polskich partiach, dotyczące na przykład alternacji władzy w PO czy wprowadzenia instytucji dwóch

współprzewodniczących (kobiety i mężczyźni) w Ruchu Palikota, należy niewątpliwie zachęcać Autora do kontynuowania badań w tym zakresie.

Dalszych badań wymaga też przywództwo w partiach słowackich, na co zwraca uwagę Autor rozdziału na ten temat – Piotr Bajda. Przedstawia w interesujący sposób słowacki system partyjny i pozycję przywódców. Pewne wątpliwości może wzbudzać określenie Smeru jako „partii władzy” (s. 22) czy SDKÚ-DS jako „typowej partii władzy” (s. 224), ponieważ nie wiadomo do końca, co Autor przez to rozumie. Tymczasem pojęcie to ma w literaturze przedmiotu ugruntowane znaczenie (Laverty, 2015), stosowane jest do opisu specyficznych partii, które tworzone są najczęściej przez urzędników państwowych na zlecenie administracji prezydenta i występują w niektórych państwach powstałych po rozpadzie Związku Radzieckiego. Za typowy przykład można uznać działającą w Federacji Rosyjskiej partię – Jedna Rosja. W moim odczuciu wspomniane słowackie partie znacznie różnią się od partii określanych jako „partie władzy” w powyższym znaczeniu. Niedosyt powoduje też analiza organów partyjnych, które wyłaniają liderów partii słowackich. W tabeli na s. 228 Autor wprowadza rozróżnienie na partie, w których lider jest wybierany przez Sejm (Smer-SD, KDH, Most-Híd), i te, w których wybiera go Kongres (SDKÚ-DS, SaS). Nie wiadomo jednak, jakie są różnice między tymi organami, a zwłaszcza, jak kształtowany jest ich skład. Może

się bowiem okazać, że mamy do czynienia z podobnym czy wręcz takim samym organem przyjmującym w poszczególnych partiach różne nazwy¹.

Liana Hurska-Kowalczyk w rozdziale poświęconym przywództwu w partiach ukraińskich trafnie zauważa, że na partie polityczne i pozycje liderów większy – niż reguły formalne – wpływ mają uwarunkowania nieformalne, przede wszystkim działalność klanów oligarchów, które dokonują swego rodzaju „prywatyzacji” partii i dążą do wpływania w ten sposób na politykę. Autorka wskazuje na niedookreśloność przepisów statutowych w odniesieniu do pozycji liderów oraz sposobu ich wyłaniania jako problem, z którym borykają się partie ukraińskie. Za przykład podaje Partię Regionów, w której wyborcu przywódca partyjnego formalnie dokonuje zjazdu, a w praktyce nowym przywódcą zostaje osoba „namaszczona” przez ustępującego przewodniczącego. Hurska-Kowalczyk wyraża jednocześnie nadzieję na zmiany w tym zakresie po 2014 roku wywołane Euromajdanem i usunięciem V. Janukowycza ze stanowiska prezydenta.

Autor opracowania dotyczącego przywództwa w ugrupowaniach węgierskich – Jacek Wojnicki trafnie podzielił partie na

dwie grupy. W jednej umieścił ugrupowania określone jako autorskie, silnie związane z osobą lidera, do których zaliczył Fidesz (V. Orbana) oraz Jobbik (G. Vona), w drugiej – ugrupowania „odpersonalizowane”, które wielokrotnie przechodziły zmiany przywództwa – Węgierską Partię Socjalistyczną oraz Węgierską Chrześcijańsko-Demokratyczną Partię Ludową. Ponadto, zwrócił uwagę, że podczas gdy w dwóch ostatnich mamy w dużej mierze do czynienia z przywództwem kolegialnym, to partie Fidesz i Jobbik opierają się na silniejszej pozycji lidera, ale nawet w ich przypadku nie można mówić o *stricte* jednoosobowym kierownictwie.

Nawet skrótowa charakterystyka poszczególnych rozdziałów daje obraz bogactwa informacji zgromadzonych w omawianej książce, dlatego pewien niedosyt budzi bardzo krótkie podsumowanie (szkoda, że napisane wyłącznie w języku angielskim), złożone w dużej mierze z tabel zestawiających dane z poszczególnych rozdziałów. Ograniczono się w nim w zasadzie do porównania dwóch aspektów: formalnych uwarunkowań dotyczących przywództwa w partiach oraz społecznych i demograficznych cech liderów partyjnych. Z powyższych rozważań wyciągnięto kilka wniosków. Po pierwsze – wszystkie partie określają swoich liderów mianem „przewodniczący” lub „prezes”, za wyjątkiem Ukraińskiej Partii Komunistycznej, gdzie dalej funkcjonuje „pierwszy sekretarz”, przy czym w poszczególnych państwach dominuje jednolite nazewnictwo, oprócz Polski, gdzie część partii przyjmuje określenie

¹ Słowaccy badacze partii politycznych – Branišlav Dolný i Darina Malová – przedstawiając ich struktury, nazwę organu występującego w Smer-SD, KDĤ, Most-Híd – „Snem” tłumaczą na angielski jako „Congress” (Dolný, Malová, 2016). W tym kontekście wprowadzone przez Autora rozróżnienie traci pełne znaczenie.

„przewodniczący”, a inne „prezes”. Po drugie – kadencja liderów partii wynosi najczęściej cztery lata (w 32 partiach), w innych dwa, trzy, pięć lat lub ma charakter zmienny. Po trzecie – liderzy partii wybierani są głównie przez kongresy lub konwencje partyjne, rzadziej przez wszystkich członków. W kilku partiach, powierzając wybór kongresowi, dopuszcza się jako alternatywne rozwiązanie wybór przez wszystkich członków lub przez inny organ partyjny. Po czwarte – na podstawie danych socjo-demograficznych stworzono obraz statystycznego lidera partyjnego w Europie Środkowo-Wschodniej – jest to mężczyzna, legitymujący się wyższym wykształceniem, w wieku około 45–49 lat.

Doceniając w pełni wkład wniesiony przez Autorów w stworzenie tomu, należy zwrócić uwagę, że – jak sami słusznie stwierdzili – jest to pierwszy krok w badaniach nad przywództwem partyjnym w państwach postkomunistycznych i zagadnienie to wymaga dalszej eksploracji, w tym prowadzenia analiz empirycznych dotyczących przywództwa w poszczególnych partiach. Aby uniknąć przerostu deskrypcji nad analizą, warto byłoby rozważyć sformułowanie hipotez i ustalenie wskaźników do dalszych badań porównawczych, w czym przedstawione w omawianym tomie rozważania będą niewątpliwie pomocne. Reasumując, uczyniony przez Autorów tomu krok w stronę rozpoznania przywództwa partyjnego w państwach Europy Środkowo-Wschodniej należy uznać ze wszech miar za istotny i udany.

BIBLIOGRAFIA:

- Bodio, T. (red.). (2001). *Przywództwo polityczne*. Warszawa: Elipsa.
- Dolný, B., Malová, D. (2016). Organizational Structures of Political Parties in Slovakia: Parties not for Members. W: K. Sobolewska-Mysłik, B. Kosowska-Gąstoł, P. Borowiec (red.), *Organizational Structures of Political Parties in Central and Eastern European Countries* (391–418). Kraków: Jagiellonian University Press.
- Hartliński, M. (red.). (2013). *Przywództwo polityczne w Polsce i na świecie*, Olsztyn: Instytut Nauk Politycznych Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.
- Hartliński, M. (2011). *Przywództwo partyjne w Polsce*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Hartliński, M. (2012). *Przywództwo polityczne. Wprowadzenie*. Olsztyn: Instytut Nauk Politycznych Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.
- Jano, D. (2016). Organizations of Political Parties in Albania. W: K. Sobolewska-Mysłik, B. Kosowska-Gąstoł, P. Borowiec (red.), *Organizational Structures of Political Parties in Central and Eastern European Countries* (21–39), Kraków: Jagiellonian University Press.
- Kasińska-Metryka, A. (red.). (2011). *Studia nad przywództwem. Ustalenie metodologiczne i praktyka*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Kasińska-Metryka, A. (2012). *Proces kreacji przywódcy politycznego. Od ujęcia tradycyjnego do współczesnego*. Kielce: Wydawnictwo Naukowe UJK.
- Krouwel, A. (2006). Party Models. W: R.S. Katz, W. Crotty (red.), *Handbook of Party Politics* (249–269). Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC: Sage.
- Laverty, N. (2015). The „party of power” as a type. *East European Politics*, 31/1, 71–87.
- Piasecki, A.K. (2013). *Lider społeczny w XXI wieku*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego.

- Sielski, J., Czerwiński, M. (red.). (2008). *Przywództwo polityczne – przywództwo partyjne*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Sielski, J. (2013). *Teoretyczne aspekty przywództwa politycznego. Casus Polski*, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Wiatr, J.J. (2008). *Przywództwo polityczne. Studium politologiczne*. Łódź: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej w Łodzi.
- Żukiewicz, P. (2013). *Przywództwo prezydenckie w państwach Europy Środkowej i Wschodniej po 1989 roku. Analiza porównawcza*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Żukiewicz, P. (2012). *Przywództwo labilne. Mechanizmy powrotu do władzy w świetle teorii przywództwa politycznego*. Wrocław – Poznań: Centrum Analiz Systemów Politycznych.
- Żukiewicz, P. (2011). *Przywództwo polityczne. Teoria i praktyka*. Warszawa: Difin.